

О. Бринзанська,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу
Апарату Верховного Суду

ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ НАВКОЛИШНЬОМУ ПРИРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩУ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНИМИ КОНФЛІКТАМИ: РОБОТА КОМІСІЇ З ПИТАНЬ ПРОГРЕСИВНОГО РОЗВИТКУ ТА КОДИФІКАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Вступ. Протягом усієї історії людства збройні конфлікти завжди супроводжувались заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу. Проте лише у ХХ столітті заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту стало оцінюватись як порушення міжнародного гуманітарного права, яке зумовлює правові наслідки – як воєнний злочин – для фізичної особи, або як порушення міжнародного зобов'язання *erga omnes* – для держави.

Окремі елементи заборони заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту тривалий час були відображені у документах ООН, зокрема, це Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище від 10 грудня 1976 року (Environmental Modification Convention або ENMOD) та Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невідбиркову дію від 10 жовтня 1980 року [1, с. 58]. Разом з тим запровадження конвенційного механізму захисту навколиш-

нього середовища під час збройного конфлікту є лише одним із напрямів діяльності органів ООН, тоді як розвиток цього механізму може бути започатковий в інших джерелах пізнання права, як тих, що відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН визнані джерелами міжнародного права, так і тих, чия приналежність до субсидіарних джерел міжнародного права, є дискусійною. В цьому контексті викликає цікавість кодифікаційна робота Комісії з питань прогресивного розвитку та кодифікації міжнародного права (далі – Комісія міжнародного права) у сфері систематизації норм про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу у зв'язку зі збройними конфліктами.

Сфера наукових досліджень. З огляду на актуальність теми питання міжнародно-правового регулювання захисту навколишнього природного середовища у зв'язку зі збройними конфліктами досить широко висвітлюються українськими науковцями, серед яких Г. І. Балюк, А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, К. А. Козмуляк, Т. Р. Короткий, О. А. Мартиненко, М. О. Медведева, Т. С. Садова, О. О. Сурилова, О. А. Шомпол, Є. В. Шульга та ін. Разом з тим кофі-

каційна робота Комісії міжнародного права у сфері протидії заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу у зв'язку зі збройними конфліктами є майже невисвітленою у літературі. Разом з тим, вважаємо, саме результати діяльності Комісії міжнародного права дозволяють спрогнозувати розвиток норм міжнародного права та випрацювати найкращі зразки для імплементації окремих норм у національні законодавства. За слушним зауваженням Р. Д. Сарая та С. С. Калинюка, міжнародного права «по своїй суті є єдиною універсальною інституцією, що праві здійснювати офіційну кодифікацію міжнародно-правових норм». [2, с. 317] Враховуючи викладене, мету цієї статті становить висвітлення роботи Комісії міжнародного права у сфері охорони навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу.

Комісія міжнародного права є допоміжним колегіальним органом Генеральної Асамблеї ООН, створеним на підставі пункту «а» ч. 1 ст. 13 Статуту ООН, відповідно до якої «Генеральна Асамблея організовує дослідження та надає рекомендації з метою сприяти міжнародному співробітництву в галузі політики й заохочення прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації.

Прогресивний розвиток міжнародного права охоплює розробку правових норм як у сферах, які ще не врегульовані міжнародним правом або достатньою мірою розглянуті у практиці, так і у тих сферах, які вже були широко охоплені практикою держав, прецедентами та доктриною, з метою пошуку відповідніших формулювань та систематизації норм міжнародного права [3].

До складу комісії входять 34 члени юристи-міжнародники «які користуються визнаним авторитетом» та кваліфікацією як у доктринальних, так і в практичних аспектах

міжнародного права. Членами Комісії міжнародного права є представники з різних сегментів міжнародного юридичного співтовариства, зокрема науковці, представники дипломатичного корпусу, урядових міністерств та міжнародних організацій. Члени Комісії міжнародного права беруть участь у її засіданнях від власного імені, а не як представники своїх урядів [4, с. 368].

У 2013 р. Комісія з міжнародного права включила тему «Захист довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами» до програми роботи та призначила спеціального доповідача. У 2018 році під час дебатов у Шостому комітеті на тему «Захист довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами» було визначено проекти окремих принципів захисту довкілля під час збройного конфлікту, зокрема, про загальні зобов'язання держави-окупанта, раціональне використання природних ресурсів, принцип належної обачності, заходи посилення охорони наколишнього природного середовища тощо [5, с. 2–3]. Крім цього, у травні 2022 року Комісія з міжнародного права опублікувала остаточну редакцію Проекту принципів охорони навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту (далі – Проект) (Draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts), який було надіслано до Генеральної Асамблеї ООН для розгляду на прийняття, після чого очікується імплементація державами зазначених засад у національні законодавства [6].

Проект складається з п'яти розділів та 27 статей. Розділ перший (Introduction) визначає сферу застосування принципів (до, під час та після збройного конфлікту, включаючи окупацію) та мету Проекту (вдосконалення захисту навколишнього природного середовища засобами запобігання, зменшення та усунення шкоди, завданої навколишньому середовищу).

У Розділі другому «Принципи загального застосування» передбачені положення про вжиття державами відповідно до їх міжнародних зобов'язань ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для вдосконалення захисту навколишнього природного середовища засобами запобігання, зменшення та усунення шкоди, завданої навколишньому середовищу, а також про вжиття додаткових заходів, зазначених у Проекті (ст. 3 Проекту). До таких заходів віднесено визначення захищених у разі збройного конфлікту зон – зон екологічної та культурної важливості (ст. 4 Проекту); захист середовища корінного населення – для захисту навколишнього середовища та територій, на яких проживає корінне населення, або які традиційно використовується корінним населенням (ст. 5 Проекту); включення державами та міжнародними організаціями положень про захист навколишнього середовища у договори про присутність збройних сил у зв'язку зі збройним конфліктом (ст. 6 Проекту); зобов'язання держав та міжнародних організацій вжити заходів щодо запобігання, зменшення або усунення шкоди, завданої навколишньому природному середовищу під час миротворчих операцій (ст. 7 Проекту) та переміщення людей у зв'язку зі збройним конфліктом (ст. 8 Проекту), про відповідальність держави за міжнародну протиправну дію порушення міжнародного права за шкоду, завдану навколишньому природному середовищу у зв'язку зі збройним конфліктом, шляхом повного відшкодування. Разом з тим ці положення Проекту не стосуються відповідальності держав або міжнародних організацій за міжнародно-протиправні дії, відповідальності недержавних збройних груп та індивідуальної кримінальної відповідальності. (ст. 9 Проекту). Статті 10 та 11 Проекту регламентують принцип належної обачності при здійсненні господарської діяльності та

про відповідальність суб'єктів господарювання.

У Розділі III «Принципи, які застосовуються під час збройного конфлікту» викладені «Клаузула Мартенса» (Martens Clause) щодо захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту (ст. 12), положення про загальний захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів (ст. 13), про застосування права збройного конфлікту до навколишнього середовища (ст. 14), про заборону нападу на навколишнє середовище як репресалій (ст. 15), про заборону розграбування природних ресурсів (ст. 16), про вплив на природне середовище (ст. 17), про заповідні зони (ст. 18). Зокрема, згідно з «Клаузулою Мартенса» у випадках, не охоплених міжнародними договорами, навколишнє середовище залишається під захистом принципів міжнародного права, що випливають із усталеного звичаю, від принципів гуманності та від веління суспільної свідомості. У ст. 13 сформульовані основні принципи міжнародного права щодо захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів: 1) повага та захист навколишнього середовища відповідно до застосованих міжнародних норм, зокрема, права збройних конфліктів (ч. 1); 2) необхідність вжиття заходів для захисту навколишнього середовища від широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди (п. «а» ч. 2); 3) заборона використання методів і засобів ведення війни, які мають на меті або можуть спричинити *широкомасштабну, довготривалу та серйозну шкоду* (п. «b» ч. 2); 3) жодна частина навколишнього середовища не може бути атакована, якщо вона не стала військовою цілью (п. «с» ч. 2). Право збройних конфліктів (law of armed conflicts), зокрема, принципи та правила диференціації, пропорційності та заходи безпеки, застосовуються до навколишнього середовища з метою його захисту. Держави не

повинні брати участь у військових чи інших діях, що охоплюються ворожим впливом на навколишнє середовище, які мають широкомасштабні, довго триваючі або серйозні наслідки, що є засобом заподіяння руйнувань, пошкоджень або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі (ст. 17). Територія екологічного та культурного значення, визначена договором як охоронна зона, захищається від будь-якого нападу, за винятком тих випадків, коли вона є воєнною ціллю – у такому разі застосовуються будь-які додаткові погоджені умови її захисту.

Розділ IV «Принципи, які застосовуються під час окупації» визначені екологічні зобов'язання держави-окупанта: 1) обов'язок держави-окупанта поважати та захищати навколишнє середовище окупованої території; враховувати екологічні міркування при управлінні нею; вживати належних заходів для запобігання значній шкоді навколишньому середовищу окупованої території, включаючи шкоду, яка може завдати шкоди здоров'ю та добробуту осіб на окупованій території, які перебувають під захистом; поважати закони та інституції окупованої території щодо охорони навколишнього середовища і змінювати їх лише в межах, передбачені правом збройних конфліктів (ст. 19); забезпечувати стале використання та мінімізацію шкоди навколишньому середовищу при управлінні та використанні природних ресурсів на користь захищеного населення окупованої території (ст. 20); вжити належних заходів для запобігання транскордонної шкоди (ст.21).

У розділі V «Принципи, які застосовуються після збройного конфлікту» закріплені положення про усунення наслідків війни. Сторони збройного конфлікту у мирних договорах розглядають питання, що стосуються відновлення та захисту навколишнього середовища, які постраждали внаслідок конфлікту, за сприяння міжнарод-

них організацій, обмінюються інформацією, вживають заходів для оцінки та усунення шкоди, завданої навколишньому середовищу збройним конфліктом (статті 22–24 Проекту).

Якщо джерело екологічної шкоди, завданої під час збройним конфліктом, не встановлено, або її відшкодування є неможливим, держави та відповідні міжнародні організації повинні вжити відповідних заходів, що може включати створення спеціальних компенсаційних фондів або надання інших форм допомоги (ст. 25). Сторони збройного конфлікту прагнуть якомога швидше усунути або знешкодити токсичні чи інші небезпечні залишки, для чого можливе співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями або проведення спільних операцій. Це положення не є пов'язаним із зобов'язанням держав згідно з міжнародним правом щодо очищення замінованих територій або знищення мін, мін-пасток, вибухівки, боєприпасів та інших пристроїв. Крім цього, держави та відповідні міжнародні організації повинні співпрацювати для забезпечення того, щоб залишки озброєння на морі не становили небезпеки для навколишнього середовища [7].

З викладених положень Проекту вбачається, що в цілому він базується на усталених положеннях міжнародного гуманітарного права, зокрема, у ньому відображені міжнародні звичаї захисту навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту та положення статей 35, 55 Додаткового протоколу до Женевських Конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року, а також положеннях Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище від 10 грудня 1976 року (Environmental Modification Convention або ENMOD) та Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної

зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 року [1, с. 58]. Змістовний зв'язок Проекту підкреслюється посиленням на застосування норм права збройних конфліктів, основними джерелами якого є 4 Женевські конвенції 1949 року з протоколами [8, с. 29]. Проте у Проекті закладені декілька нових ідей: 1) поширеність документу як на міжнародні, так і внутрішні збройні конфлікти; 2) охоплюваність усіх стадій збройного конфлікту – від власне збройного конфлікту, режиму окупації та часового проміжку після завершення збройного конфлікту; 3) поширеність не лише на держави, а й на інших відповідних суб'єктів (other relevant actors), на міжнародні організації, недержавні збройні групи (non-state armed groups); 4) комплексний характер охорони навколишнього середовища, що охоплює норми міжнародного гуманітарного права, міжнародного екологічного права, міжнародного права з прав людини; 5) заміна концепції «навколишнього природного середовища» («natural environment») концепцією «навколишнього середовища» або «довкілля» («environment») для розширення сфери застосування поняття «природного середовища» у міжнародному гуманітарному праві» [9, с. 29]. Це дає підстави для висновку про формування нових тенденцій у розвитку міжнародного права у сфері захисту навколишнього природного середовища, а саме прагнення до уніфікації норм регулювання міжнародного та неміжнародного збройних конфліктів та розширення переліку суб'єктів, на які поширюються дії норм міжнародного права, зокрема, в частині захисту навколишнього середовища. Разом з тим, вважаємо, що Проект має суттєві недоліки, які не дозволяють повною мірою реагувати на актуальні виклики захисту навколишнього природного середовища. Заміна концепції «навколишнього природного

середовища» («natural environment») концепцією «навколишнього середовища» або «довкілля» («environment») у положеннях Проекту, на нашу думку, свідчить про домінування у міжнародному праві ідеї антропоцентричності захисту навколишнього природного середовища, що обмежує його захист виключно аспектами важливості певної території для діяльності людини. Також зосередженість положень Проекту лише на відповідальності держав за шкоду навколишньому середовищу, залишивши поза увагою індивідуальну кримінальну відповідальність осіб, які фактично втілювали в життя її політику, свідчить про утриманість від вирішення питань індивідуальної відповідальності, залишаючи його на розсуд держав, тоді як вставновлення порушення державою свого міжнародного зобов'язання може мати наслідком притягнення особи за індивідуальної відповідальності.

Проте потрібно констатувати, що на сьогодні Проект залишається неприйнятним, що дає можливість припускати, що його положення можуть бути змінені у майбутньому. Крім цього, необхідно зважати на те, що результати діяльності Комісії з міжнародного права не завжди втілюють в певному документі, який можна віднести до джерел міжнародного права. З огляду на викладене немає підстав вважати, що проект Комісії міжнародного права про засади охорони навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту буде реалізований як новий міжнародний стандарт або у виді конвенції – джерела міжнародного права саме найближчим часом.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що хоча документи Комісії міжнародного права не відносяться до джерел міжнародного права, потрібно констатувати, що саме вони дозволяють спрогнозувати розвиток норм міжнародного права та випрацювати найкращі зразки для імплемента-

ції окремих норм у національні законодавства. У Проекті принципів охорони навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту 2022 року Комісія з міжнародного права виклала принципи захисту навколишнього середовища, які з однієї сторони, ґрунтуються на усталених підходах міжнародного гуманітарного права та конвенційного механізму ООН у сфері заборони військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє природне середовище, а, з іншого, – відображають сучасні тенденції до розуміння навколишнього природного середовища.

У статті розглядається роботи Комісії ООН з питань прогресивного розвитку та кодифікації міжнародного права у сфері запобігання шкоди навколишньому природному середовищу у зв'язку зі збройними конфліктами. Охарактеризовано Проект принципів охорони навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту. Встановлено, що зазначений проєкт в цілому базується на усталених положеннях міжнародного гуманітарного права, а також на положеннях Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище від 10 грудня 1976 року та Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 року. Також у проєкті закладені декілька нових ідей: 1) поширеність документу як на міжнародні, так і внутрішні збройні конфлікти; 2) охоплюваність усіх стадій збройного конфлікту – від власне збройного конфлікту, режиму окупації та часового проміжку після завершення збройного конфлікту; 3) поширеність не лише на держави, а й на інших суб'єктів, зокрема,

на міжнародні організації, недержавні збройні групи; 4) комплексний характер охорони навколишнього середовища, що охоплює норми міжнародного гуманітарного права, міжнародного екологічного права, міжнародного права з прав людини; 5) заміна концепції «навколишнього природного середовища» концепцією «навколишнього середовища» або «довкілля» для розширення сфери застосування поняття «природного середовища» у міжнародному гуманітарному праві». Це дає підстави для висновку про формування нових тенденцій у розвитку міжнародного права у сфері захисту навколишнього природного середовища, а саме прагнення до уніфікації норм регулювання міжнародного та неміжнародного збройних конфліктів та розширення переліку суб'єктів, на які поширюються дія норм міжнародного права, зокрема, в частині захисту навколишнього середовища.

Ключові слова: Комісія ООН з питань прогресивного розвитку та кодифікації міжнародного права, навколишнє природне середовище, навколишнє середовище, збройний конфлікт, заборона військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє природне середовище.

Brynzanska O. Damage to the natural environment during armed conflicts: the work of the UN Commission on Progressive Development and Codification of International Law

The article examines the work of the UN Commission on Progressive Development and Codification of International Law in the field of environmental damage during armed conflicts. The Draft of the principles of environmental protection is characterized.

It is established that the draft is generally based on the usual provisions of international

humanitarian law, as well as on the provisions of the Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Means of Impact on the Environment of December 10, 1976 and the Convention on the Prohibition or Restriction of the Use of Specific Types of Conventional weapons that can be considered to cause excessive damage or have indiscriminate effects from October 10, 1980. Also, several new ideas are included in the project: 1) the spread of the document to both international and non-international armed conflicts; 2) coverage of all stages of the armed conflict – from the actual armed conflict, the regime of occupation and the time period after the end of the armed conflict; 3) spread not only to states, but also to other relevant entities, international organizations, non-state armed groups; 4) the complex nature of environmental protection, covering norms of international humanitarian law, international environmental law, international human rights law; 5) replacing the concept of «natural environment» with the concept of «environment» to expand the scope of application of the concept of «natural environment» in international humanitarian law. This gives grounds for the conclusion about the formation of new trends in the development of international law in the field of environmental protection, namely, about intent to unify the norms of regulation of international and non-international armed conflicts and expand the list of actors to which the norms of international law apply, in particular, in sphere of protection environment.

Key words: United Nations Commission on Progressive Development and Codification of International Law, natural environment, environment, armed conflict, prohibition of military or any other hostile use of means of influence on the natural environment.

Література

1. Вознюк А. А., Жук І. В., Чернявський С. С. Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни: наук.-практ. посіб. Київ. «Норма права». 2023. 320 с.
2. Сарай Р. Д., Калинюк С. С., Тимків Д. Ю. Кодифікація міжнародного права: теоретичні аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. Том 63. С. 312–318. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/232297/231103> (дата звернення: 25.01.2024).
3. Codification and Progressive Development of International Law. UNO. URL: <https://legal.un.org/cod/> (дата звернення: 25.01.2024).
4. Перецьолкін С. М. Комісії міжнародного права організації об'єднаних націй: кваліфікація та порядок обрання членів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 3. С. 367–373. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/03/66.pdf> (дата звернення: 25.01.2024).
5. Аналіз роботи Комісії з міжнародного права при Генеральній асамблеї ООН на тему «Захист довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами» на основі другої доповіді Спеціального доповідача Мар'ї Лехто. Екологія, право, людина. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/zvit-20191207.pdf> (дата звернення: 25.01.2024).
6. Hulme K., Hessami E. B. New Legal Protections for the Environment in relation to Armed Conflict. URL: <https://www.iucn.org/story/202207/new-legal-protections-environment-relation-armed-conflict> (дата звернення: 25.01.2024).
7. Draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts, 2022. UNO. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/8_7_2022.pdf (дата звернення: 26.01.2024).
8. The law of armed conflict. The basic knowledge. 29 с. ICRC. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/law1_final.pdf (дата звернення: 26.01.2024).
9. Pantazopoulos S. The ILC draft principles on protection of the environment in armed conflict. Lieber Institute West Point. № 4. 2022. URL: <https://lieber.westpoint.edu/ilc-protection-environment-armed-conflict/> (дата звернення: 26.01.2024).